

שנת השמיטה תרמ"ט

ד"ר ישראל קלויזנר

דעת

אתר לימודי יהדות ורוח

www.daat.ac.il

קטעים מתוך ספרו של ד"ר י. קלויזנר, "מקאטוביץ עד באזל", חלק ב', עמ' 324–336 ; 347. הוצאת הספריה הציונית עלייד הנ"ל, הלת ההסתדרות הציונית, ירושלים, תשכ"ה.

שנת השמיטה

שנת תרמ"ט, שהיתה שנת שמיטה, התקרבה. עלתה בעיית העבודה בשדה בשנה השביעית. בשנת תרמ"א היתה בעייה זו אחת הסיבות לנטישת פתח-תקווה על-ידי מתיישביה הראשונים. שנת תרמ"ט היתה איפוא בפעם הראשונה שנת שמיטה, שבה עמדו החקלאים היהודים לפני הבעייה בכל חומרתה. לקיים את המצווה ככתבה וכלשונה בתורה, פירוש הדבר הפסד של היבול במשך זמן העולה על שנה אחת, עד חודש תמוז תר"ן, כלומר במשך 18 חודש, ותלות בתמיכה במשך כל התקופה הזאת.

בני גדרה פנו אל פינסקר בסוף שנת תרמ"ז והעירו לו, כי יש לדאוג בעוד מועד לבריור הבעייה. היה עליהם לדעת מראש, אם האדמה תושבת, כי אם תושבת – יצטרכו לכוון בהתאם לזה את עבודתם בשנה הקודמת לתרמ"ט.¹

בפגישת שלושת הרבנים-הגבאים בבית ש.י. פין בוויילנא אחרי ועידת דרוזגניק הועלתה בעיית היתר העבודה במושבות בשנת השמיטה. דעתו של ר' מרדכי אליאשברג היתה, כי יש להתיר לגמרי; הוא סבר, כי השמיטה היא, בזמן הזה, רק מדרבנן; אף רצה למנוע מכה ניצחת מן המושבות הצעירות, שלא התבססו עדיין והיו חיות מתמיכה. הנצי"ב והרב ש. מוהילבר התנגדו למתן היתר, אבל אמרו שיש לבקש עצה; בדעתם היה לפנות בשאלה אל רבני ירושלים. ש.י. פין הטיל, כנראה, ספק באפשרות שרבני ירושלים ישתדלו למצוא היתר, לכן רצה לפנות גם אל רבנים אחרים.²

¹ מכתב מבני גדרה אל פינסקר, ט' אלול תרמ"ז, "כתבים" ב', 641.

² חליפת מכתבים בין פין ובין פינסקר, מרחשוון תרמ"ח, "כתבים" ב', 689, 693. עיין גם שם 658, 754. עמדת ר' מרדכי אליאשברג במכתבו ב"המליץ" 1888, גל' 268.

בין רבני רוסיה היו אחדים שסברו, כי יש לתת היתר לעבוד בשביעית. הראשון, שעורר את הבעייה עוד בשנת תרמ"ב, והביא הוכחות שאפשר לתת היתר, היה הרב אלכסנדר משה לפידות מראסיין.³ בעד היתר היה גם הרב י.י. ריינס מלידא; הוא הבטיח ללילינבלום, בזמן ביקורו באודיסה, שיעורר רבנים ידועים להתיר. לילינבלום שאל אז את פין, אם הוא יכול למצוא בליטא אחדים מגדולי הרבנים, שיתירו לפחות בהוראת שעה, או על-ידי איזו הערמה.⁴

כאבטוריטה הגדולה ביותר בין רבני ליטא נחשב אז הרב יצחק-אלחנן ספקטור מקובנה, שהיה לא רק גדול בתורה אלא גם עסקן ציבורי חשוב. הוא נחשב אדם נייטרלי, מאחר שהיה מאוהדי התנועה, אבל לא קיבל עליו שום תפקיד מטעם התנועה. אליו היו נשואות עכשיו עיניהם של חובבי-ציון ושל הנדיב גם יחד. הבארון רוטשילד פנה אל רבנים ולמדנים בפאריס, אולם אלה לא רצו להחליט בעצמם ויעצו להעביר את ההכרעה לידי איש נייטראלי, אל ר' יצחק-אלחנן. הרב צדוק כהן וכן ארלאנגר פנו איפוא בשם הבארון אליו. עמדה לא רק בעיית פרנסתו של היישוב החקלאי הקיים, אלא גם של אלה שעמדו לעלות על הקרקע. חובבי-ציון הבינו היטב את הנזק הרב העלול להיגרם ליישוב הצעיר בארץ, אם לא יעבדו בשביעית; אחדים מהם, שהיו מקורבים לר' יצחק אלחנן, בתוכם הרב יהונתן אליאשברג, ניסו להשפיע עליו, שיתן היתר. הדבר נעשה בסודי-סודות, שלא ייודע ליעקב ליפשיץ או לרבנים שהיו יכולים לפעול כנגד מתן היתר.⁵ ר' יצחק אלחנן התחיל מתעמק בבעייה, כתב עליה קונטרס וביקש גם את בנו הרב צבי-הירש, וגם הוא כתב קונטרס על כך. שניהם נטו להתיר את העבודה בשביעית על-ידי מכירה לנוכרי, כמו שמוכרים חמץ; וברוח זה ענה הרב יצחק אלחנן מיד לארלאנגר, אולם החליט לשאול את רבני ירושלים, ר' שמואל סאלאנט ור' י.ל. דיסקין, מה דעתם בבעייה זו, וקיבל תשובה מר' שמואל סאלאנט שאין להתיר, כי תהיה זו פגיעה קשה בדת.⁶ תשובה זו הרתיעה אותו. הרב י.ל. דיסקין, שרעיון יישוב הארץ היה קרוב ללב, לא רצה לאסור, וענה שהוא סומך על החלטתו של ר' יצחק-אלחנן.⁷

לפי הוראות הנדיב נסעו בראשית תרמ"ח לירושלים שלושה מפקידיו, וורמסר, יהושע אוסוביציקי ובלוד, מנהל ראשון-לציון, ופנו אל הרבנים בדבר היתר העבודה בשנה הבאה. הם באו אל הרב שמואל סאלאנט והסבירו לו, כי לאיכרים לא יהיה ממה להתקיים אם לא יעבדו. הרב ענה להם, כי הוא ביקש מן הנדיב

³ עיין על זה בכרך א', עמ' 154.

⁴ מכתב לילינבלום אל פין, כ"ו תשרי תרמ"ח, "כתבים" ב', 671.

⁵ מכתב מאת א.ל. הורוויץ (אל פינסקר), חסר התאריך, אוסף דרויאנוב 8.

⁶ מכתב א.ב. וואלף אל פין, כ"ב טבת תרמ"ח, "כתבים", 734. מכתב פין אל פינסקר, כ"ג כסלו

תרמ"ח, שם 714. מכתב א. בן-יהודה אל יל"ג, כ"ד אדר תרמ"ח, בארכיון יל"ג.

⁷ מתוך "הצב" מובא ב"המליץ" 1889, גל' 45.

בזמן ביקורו בירושלים שיתן הוראה לפקידיו, כי יתנהגו עם האיכרים לפי דיני התורה וכי יקוימו המצוות התלויות בארץ; הרב הסיק מתשובתו של הנדיב, שהוא רוצה בקיום המצוות, וגם בקיום השמיטה; הרב ציין, כי אם האדמה תנוח שנה, תיתן יותר יבול בשנה שלאחריה; האיכרים אינם מתקיימים עדיין מפרי אדמתם, יתמוך נא איפוא הנדיב בהם כמו בכל שנה, והם יתקיימו בשנת השמיטה בצמצום. הפקידים שאלו את הרב, אם מותר לסדר מכירת הקרקעות לנוכרי, בדומה למכירת חמץ בפסח; והרב ענה שאי־אפשר, כי את מכירת הקרקעות יש לסדר בערכאות הממשלה, מה שאין כן חמץ, שהוא מיטלטלין. הפקידים שאלו עוד, אם שמיטה היא בזמן הזה מדאורייתא או מדרבנן; והרב ענה, כי לדעתו היא מדרבנן, ובכל זאת יש לקיים את המצווה כמו שנאמר בתורה⁸.

הפקידים הלכו אחר־כך אל הרב יהושע־לייב דיסקין, אולם הרב נמנע מלהביע לפנייהם את דעתו.

ההיתרים

חובבי־ציון עמדו על חומרת המצב. בדבר הצורך לפעול להשגת היתר כתבה אגודת מוסקבה מכתבים אל פינסקר, אל הרב מוהילבר, אל ר' מרדכי מבויסק ואל ברוך פרידזנברג בביאליסטוק. ואל הרב יהונתן אליאשברג, שעמד לנסוע לביאליסטוק, כתבה כי עליו מוטלת החובה "להציל את היישוב מכליון חרוץ"^{8*}. האיש שיכול היה לפעול היה הרב ש. מוהילבר, בעל המרץ וההשפעה. הנצי"ב לא רצה להתערב אחרי שפנו אל ר' יצחק־אלחנן. הרב ש. מוהילבר התנגד, כאמור, למתן היתר, אבל אחרי שראה כי חובבי־ציון חוששים לחורבן היישוב החקלאי ולרוגז הנדיב, החליט לפעול למען השגת היתר. בווארשה נפגש עם ר' יהושע'לי מקוטנא ועם הדיין הווארשאי ר' שמואל־זנוויל, והם מצאו מוצא למתן היתר על־ידי מכירת השדות והכרמים לנוכרים. ר' יהושע'לי התנגד אף הוא בראשונה למתן היתר, אבל הסכים בהשפעת שני הרבנים שישבו אתו, כי אמרו לו, כי לכל מה שיחליטו הם צריך יהיה עוד לתת את הסכמתו גם ר' יצחק־אלחנן. בהיתר נאמר, כי נוסח שטר המכירה לנוכרי ייכתב אצל בית הדין שבירושלים ובהסכמתו; לפי שטר כזה מותר יהיה לעבוד את האדמה "בכל הצורך". המתירים הוסיפו בכל זאת הגבלה: "ממילא מובן, שאותם הקולוניסטים, שהם בעלי יכולת ויש ביכולתם לשכור פועלים נוכרים, לא יעשו בעצמם

⁸ "מאמר מרדכי" מאת מרדכי דיסקין, ירושלים, תרמ"ט, פרק ד'. עיין גם ב"הצבי" תרמ"ח, גל' ה'. "המגיד" 1888, גל' 6.

^{8*} מכתב מאגודת מוסקבה אל הרב י. אליאשברג, י"ג מרחשוון תרמ"ח, מובא בתוך מכתב מירוחם־פישל פינס אל י.מ. פינס, ארכיון י.מ. פינס 55/2.

עבודה האסורה בשביעית; אבל העניינים, אשר אין ביכולתם לשכור פועלים נוכרים, יעשו מלאכה בעצמם, אבל דווקא על-פי בית-הדין שבירושלים, שוורו אותם על-פי שאלתם המלאכות המותרות להם". המתירים לא רצו איפוא לפסוח לגמרי על דעתם של רבני ירושלים. ההיתר ניתן רק לשנת תרמ"ט, ולא לשמיטות הבאות. התעודה נכתבה בידי ר' שמואל מוהילבר ונחתמה בידי שלושת הרבנים ביום כ"ח שבט תרמ"ח.⁹ הרב ש. מוהילבר שלח אל ר' יצחק-אלחנן את מזכירו ויד ימינו יעקב בכרך עם מכתב. ר' יצחק-אלחנן לא היה מוכן, כאמור, להתיר לגמרי, כפי שחשב לפני-כן. אחרי עיון שלו ושל בנו בבעייה במשך חודשיים, לא מצאו יסודות להיתר, אלא על-ידי מכירה למוסלמים דווקא לשתי שנים; המכירה צריכה להיעשות "כדת וכנימוס גמור", כלומר לפי המקובל בתורכיה, ואת העבודה יש לעשות במשך שתי השנים על-ידי ערבים. ר' יצחק-אלחנן סיפר על עמדתו זו לרב הדוקטור י.א. גולדברג, שנזדמן בקובנה לפני שעלה לארץ; הרב ד"ר גולדברג הסכים לדעתו של הרב. ר' יצחק-אלחנן כתב לנדיב על עמדתו זו. הרב הבין כי הנדיב לא יהיה מרוצה מהחלטה כזאת, ומצד שני שמע, כי ישנם רבנים המתנגדים גם להיתר כזה; לכן, ציין במכתבו, אולי כדאי לו לנדיב לקיים את מצוות השמיטה כהלכתה, שהרי הנדיב רוצה בייסוד מושבות רק למען קדושת הארץ.¹⁰ חובבי-ציון מן המקורבים לר' יצחק-אלחנן ניסו להשפיע עליו שיהא מן המקילים. כשבא אליו שליחו של ר' ש. מוהילבר, שמח שלא יצטרך להיות היחידי למתן היתר. מוכן היה להצטרף להיתר של שלושת הרבנים, אבל קשה היה לו להסכים להוציא מן הכלל את החקלאים העניים, שיוכלו לעבוד בעצמם. רצה איפוא לחכות ולחשוב על זה. בכל זאת הצטרף להיתר בכללו. במכתבו לפאריס הודיע, כי הסכים להיתר למכור את השדות לשתי שנים למוסלמים, והמכירה תיעשה כפי שכתבו רבני ירושלים לפני בית-הדין בירושלים; העשירים יעבדו על-ידי פועלים בלתי-יהודים, ובדבר עבודת העניים יתייעץ עם שלושת הרבנים. אלה כאמור התיירו.¹¹

חובבי-ציון לא ראו צורך לפרסם את ההיתר של ר' יצחק-אלחנן בעתונות. "המליץ" ו"הצבי" פירסמו את הבשורה, "הצבי" פירסם גם את תוכן מכתבו של הרב לפאריס. עורך "הצבי" העיר (בגל' ט"ז): "תקוותנו לרבנינו הגדולים באמת לא נכזבה". העורך מנה תשעה-עשר רבנים, שהיו בעד ההיתר. א. בן-יהודה השיג כעבור זמן קצר היתר מראשי הרבנים הספרדים בירושלים, מן י.ש. אלישר ומן ה"ראשון לציון" (הרב הראשי) ר' ר.מ. פניזל.

⁹ בדבר עמדת ר' יהושע'לי עיין במכתבו מיום ער"ח אלול תרמ"ח ב"חבצלת" תרמ"ט, גל' 16.

¹⁰ מכתב מר' יצחק-אלחנן, ח' שבט תרמ"ח, פורסם ב"חבצלת" תרמ"ט, גל' 23.

¹¹ מכתב ר' יצחק-אלחנן מובא ב"הצבי" תרמ"ה, גל' י"ז. ההיתרים פורסמו אחר-כך ב"המליץ" 1889, גל' 58. ב"כתבים" ב', 855, הובאו בהערה.

לפי בקשת הנדיב, נסעו וורמסר והרב ד"ר י.א. גולדברג מזכרון-יעקב לירושלים, לערוך שטר-מכירה של הקקעות בבית-דין של הרבנים לצרכי השמיטה. ר' שמואל סאלאנט אמר להם, שאינו מסכים למכירה אחרת מאשר מכירה ממשית, בערכאות, עם שטר-מקנה רשמי ("קושאן"). הרב י.ש. אלישר כנגד זה ענה לוורמסר, כי אפשר למכור לשאינו-יהודי בפני 4-5 עדים מוסלמים, וה"ראשון לציון" ישים את החותמת שלו ויתן בזה לעיסקא אישור רשמי¹².

ר' שמואל סאלאנט כתב אל ר' יצחק-אלחנן מכתב, שבו הודיע לו על התנגדותו לשטר-מכירה אחר מאשר בערכאות. ר' יצחק-אלחנן ענה לו, כי מספיק שטר-מכירה, שיעשה בבית-דין יהודי¹³.

התנגדות בני העדה האשכנזית בירושלים

רבני כולל הפרושים, כלומר, העדה האשכנזית שאינה של ה"חסידים", וכן הדיינים של עדה זו, יחד שבעה-עשר איש, שלחו מכתבים אל ר' יצחק-אלחנן וצעקו מרה על החלטתו. הם טענו, שאין בקיום השמיטה משום פיקוח נפש; להיפך, טובת הארץ וטובת הכלל דורשים זאת. וכן כתבו, כי גם דעת הרב י.ל. דיסקין היא כזאת, אם כי הרב י.ל. דיסקין בעצמו לא חתם על המכתבים האלה.

ד"ר גולדברג הודיע לר' יצחק-אלחנן, כי ראשי עדת הפרושים לא זו בלבד שאינם רוצים להסכים להיתר, אלא הם אוסרים גם פירות שביעית ואפילו עבודה על-ידי נוכרים; בית-הדין שלהם לא הסכים לערוך שטר-מכירה, אבל בית-הדין של העדה הספרדית הסכים. ר' יצחק-אלחנן היה במבוכה; הוא לא העלה על דעתו, כי אנשי ירושלים, הקרובים ללב, ינהגו כך. הרב שאל את ר' שמואל מוהילבר, מה דעתו של ר' יהושע'לי מקוטנא, כי סבר שגם הוא קיבל בוודאי מכתבים כאלה. ואמנם, הלוחמים נגד ההיתר שלחו מכתבים אל רבנים בחוץ-לארץ, שיבטלו את ההיתר. וכן כתבו אל הנדיב, והודיעו לו שאין כל היתר¹⁴.

ר' יצחק-אלחנן ור' יהושע'לי נרתעו במידת מה. ר' יצחק-אלחנן כתב לפאריס עוד לפני-כן, אחרי מתן הסכמתו להיתר, ביום כ"ה בניסן, וגם אחר-כך, שליהודי אסור לעשות בשביעית מלאכות האסורות לפי התורה, אבל מותר לעשות מלאכות שהן מדרבנן; מלאכות אסורות לפי התורה יוכל היהודי לעשות על-ידי

¹² "הצבי" תרמ"ח, גל' י"ח, מיום ט"ז באייר. על ביקור נציגי הנדיב אצל רבני ירושלים מן העדה האשכנזית, עיין גם ב"חבצלת" תרמ"ח, גל' 22.

¹³ מכתב ר' יצחק-אלחנן אל ר' שמואל מוהילבר, ד' סיון תרמ"ח, באוסף שוואדרון. שם נמצאים שלושה מכתבים ממנו אל ר' שמואל בבעיית השמיטה, הראשון מיום ב' אדר תרמ"ח והשני מכיל את חוות הדעת שלו בבעייה.

¹⁴ "הצבי" תרמ"ח, גל' י"ח.

נוכרים¹⁵. ר' יהושע'לי כתב לר' שמואל מוהילבר, שאין להתיר את העבודה בשביעית אלא רק בהסכמתם של רבני ארץ-ישראל. הוא סבר, שאין להתיר עבודת יהודי גם בשדה של נוכרי¹⁶.

מבין הרבנים חובבי-ציון היה בעד קיום השמיטה בשביעית כהלכתה ר' מרדכי-גימפל יפה; והנצי"ב נטה גם הוא לזה. הוא לא רצה להשתתף בוועידה, שביקש פִינסקר לכנס, עד שלא יבטלו הרבנים את ההיתר¹⁷. נגד עבודה בשביעית היה גם י.מ. פינס, אבל הוא פעל בזהירות, בשים-לב למעמדו כפקיד של חובבי-ציון. עלייתו של ר' מרדכי גימפל יפה לארץ באלול תרמ"ח השפיעה על מהלך העניינים. היתה לו השפעה רבה על אנשי עקרון, שהוא סייע להעלאתם, ועל י.מ. פינס, שהיה תלמידו. מיד כשבא לארץ יצאו גם אנשי עקרון ליפו, לקבל את פניו; הרב שאל אותם, מה בדבר העבודה בשביעית, והם הראו לו את האיסור מרבני ירושלים ואמרו שיקיימוהו; הרב שמח על החלטתם.

איכרי עקרון דרשו מפקידות הבארון שתראה להם את גוף ההיתר, שנתן ר' יצחק-אלחנן. בלוח, הפקיד בראשון-לציון, בא לעקרון והודיע לאיכרים, שהביא אתו את גוף ההיתר. האיכרים עיינו בכתוב, בזה היה גם מכתב מהרב יצחק-אלחנן אל הרב צדוק כהן ואל מ. ארלאנגר, ואמרו שלא יוכלו לקבל את דרישת ר' יצחק-אלחנן לעבוד על-ידי בלתי-יהודים, כי שכר העבודה יבלע את ההכנסה. בלוח, שלא ידע עברית, ענה להם כי בתרגום הצרפתי לא הוזכרה דרישה כזאת. הוא הודיע, שכל מי שלא יעבוד שנה זו — לא יקבל תמיכה, תלה בשם הפקידות של הבארון מודעה על-כך שנכתבה בראשון-לציון בחודש כסלו תרמ"ט, 6 בנובמבר 1888¹⁸.

רק שתי משפחות בעקרון החליטו לעבוד, השאר פנו לעזרה אל רבני ירושלים ואל ועד כל הכוללים. אנשי עקרון התנגדו אז, כאמור, גם לדרישות הפקידות למסור לידה את ניהול כל המשק במושבה לפי שיטה חדשה. אנשי עקרון באו איפוא לירושלים וביקשו עזרה. לירושלים בא אז לביקור ר' מרדכי-גימפל יפה, שהתיישב ביהוד. הרב סייע להם לקבל תמיכה מוועד כל הכוללים. הממונים לא רצו לתת סיוע, בגלל חוסר כסף בקופה, אבל לפי הצעתו של הרב לוו 25 נאפוליונים ונתנו. אנשי עקרון רדפו את שתי המשפחות, שניגשו לעבודה בשדה. הפקידות של הבארון הפסיקה את התמיכה לאלה שלא עבדו, והתחילה לנקוט

¹⁵ "הצפירה" 1889, גל' 107, מכתב ר' יצחק-אלחנן מיום כ"ה בניסן תרמ"ח, נמסר לפירסום על-ידי הרב י. לובצקי מפאריס.

¹⁶ מכתב ר' יהודה מקוטנא, ער"ח אלול תרמ"ח, "חבצלת" תרמ"ט, גל' 16.

¹⁷ על עמדתו עיין במכתבו של פינסקר, אדר א' תרמ"ט, "כתבים" ב', 873, וכן שם 709, 820.

¹⁸ "חבצלת" תרמ"ט, גל' 9.

בצעדים נגד האיכרים, שלא רצו לציית להוראותיה בקשר לשיטת העבודה החדשה.¹⁹

בפתח-תקווה נחלקו הדעות: חלק סברו, שיש לקיים את השמיטה כהלכתה וחלק התחשבו בהיתר. יהושע שטאמפפר סבר, שיש להחמיר ולא לעבוד. במכתב אל עורך "הצבי", מיום ג' שבט תרמ"ה, מספר שטאמפפר, כי רבים מן האיכרים עשו חוזים עם הערבים בדבר עבודה בשדותיהם של הערבים, כי האיכרים והבהמות אינם חייבים לשבות בשביעית, אלא רק את האדמה יש להשבות.²⁰ הרב שמואל מוהילבר כתב אל אנשי פתח-תקווה, כי העבודה הותרה, אבל הם החליטו לא לעבד את אדמתם. עשרים ואחד איכר קיבלו אמנם את העיקרון של המתירים, כי מותר לעבוד על-ידי נוכרי, אבל גם הם, כמו אנשי עקרון, ראו שלא כדאי לעבוד על-ידי נוכרים שכירים, והחליטו לא לעבוד.²¹ הם לא רצו לעבוד גם מפחד, שמא יחרימו אותם. אנשי פתח-תקווה הצטרפו איפוא למקיימי שמיטה.

דויד יודלוביץ, מורה בראשון-לציון וסופר, התקיף ב"המליץ" את אנשי פתח-תקווה השובתים. הוא האשים אותם שאינם רוצים לעבוד בשביעית, כדי שיוכלו לצאת לחוץ-לארץ לבקש עזרה. להגן על אנשי פתח-תקווה יצא מ. אוסישקין. במכתב אל עורך "המליץ" טען, כי אנשי פתח-תקווה עושים מה שהם עושים מפני שהם אדוקים, ואין איפוא לדבר על שנוררות; הם אנשים חרוצים, מחובבי-ציון שקיבלו תמיכה קטנה מאוד, ומן הנדיב רק לצורכי-הציבור. אוסישקין סבר, כי גם אנשי עקרון החרוצים אינם רוצים לעבוד מאותה סיבה. סגן-עורך "המליץ" א.י. סלוצקי התייצב בוויכוח זה לצידו של יודלוביץ.²²

אנשי זכרון-יעקב לא שמו לב כלל לוויכוחים וזרעו את שדותיהם. שם שקטו הרחות אחרי שעזבו ד"ר גולדברג ווורמסר את המושבה. גם בראשון-לציון לא נתעוררו שום בעיות, שם עבדו בגפנים, עבודה שגם רבני ירושלים לא אסרוה. אנשי ראשון-לציון קיבלו מן הנדיב בעד חריצותם מענק מיוחד, כל אחד מאתיים

¹⁹ מכתב גלוי "לא עת לחשות" מאת רמ"ג יפה, נדפס בירושלים, ראש חודש אב תרמ"ט, מובא ב"כתבים" ג', 1322. "הצבי" תרמ"ט, גל' 9. "המליץ" 1889, גל' 20, 25. "הצפירה" 1889, גל' 10.

²⁰ המכתב שלו ב"הצבי" תרמ"ה, גל' 9. מכתב מאיכר אחד מפתח-תקווה, שם, גל' 17.

²¹ "המליץ" 1888, גל' 282, מכתב גלוי מ-21 איכרים בפתח-תקווה, נמסר לפירסום על-ידי אברהם זלמן א.ח. לאון, הוא איחילוב. מכתב מ. לובמן אל לילינבלום, ב' כסלו תרמ"ט, "כתבים" ב', 854.

²² מכתבו של אוסישקין אל העורך, ג' מרחשוון תרמ"ט, "המליץ" 1888, גל' 210. מאמרו של סלוצקי ("ק. איקס"), שם, 220. תשובת אוסישקין, שם 224.

פראנק²³. בפרדסי האתרוגים של הרב ח.א. ואכס בכפר-חטיין יצאו פועלים יהודים לעבוד²⁴; הרב היה איפוא בעד היתר. דיונים וויכוחים מרובים עוררה עמדת אנשי גדרה. הם הושפעו מי.מ. פינס, שהיה פטרונם מראשית ייסוד המושבה. הם העירו, כאמור, בעוד מועד את תשומת לבו של ד"ר פינסקר לצורך לברר את הבעייה, אבל חשבו שלא יושג היתר. הם זרעו משום כך בראשית שנת תרמ"ח, בוודאי בעצתו של פינס, את כל השדות שלהם תבואת חורף, כדי לא להשאיר מקום לזריעת תבואת קיץ, הנאספת כבר בשנת תרמ"ט; כך נהגו גם אנשי פתח-תקווה. ראשי חובבי-ציון לא ידעו על עמדתו של פינס. ד"ר פינסקר פנה בכסלו תרמ"ח אל פינס, עוד לפני השגת ההיתר מארבעת הרבנים, וביקש אותו לקחת דברים עם רבנים חשובים, "גדולי זמננו", בדבר העבודה בכרמים בשביעית. פינסקר התכוון לר' שמואל סאלאנט, ר' מרדכי-גימפל יפה ור' דויד פרידמן מקארלין, גיסו של פינס. תשובתו של פינס היתה, שקשה יהיה להתיר לגמרי את העבודה בשביעית, אבל בנוגע לכרמים הרי כל מה שעשוי לקיים את הגפן, מותר לעשות, אבל מה שמשפר את הפרי – אסור²⁵. אחרי ששלושת הרבנים ור' יצחק-אלחנן נתנו את ההיתר, לא רצה י.מ. פינס לקיימו. כשסידרו המושבות את מכירת האדמה לנוכרי, לא סידר את מכירת אדמתה של גדרה, מתוך מחשבה שחובבי-ציון לא ידרשו מאנשי גדרה לעבוד כשאדמתם לא נמכרה. איכר אחד, שיצא לזרוע חיטים, גער בו פינס. אלה שלא רצו לעבוד היתה להם עוד טענה: הם לא ראו את ההיתר עם החתימות המקוריות במו עיניהם, ואינם מאמינים למתפרסם בעתונות; הם אמרו, שיגשו לעבודה רק כשיתקבל לידי י.מ. פינס היתר מאחד הרבנים המתירים. הרב שמואל מוהילבר שלח לפינס היתר, פינסקר כתב לפינס שישתדל כי אנשי גדרה יעבדו, אבל פינס לא נתן לאיכרים תשובה ברורה²⁶. בו בזמן פעלו במרץ המתנגדים להיתר.

²³ "הצפירה" 1889, גל' 10, כתבה מירושלים מאת מ. מן (מיכל מיכלין!), מראש חודש שבט תרמ"ט. "המליץ" 1888, גל' 249, במאמר ראשי, ושם 1889, גל' 20, בכתבה.

²⁴ "המליץ" 1888, גל' 280, כתבה מטבריה.

²⁵ חליפת המכתבים ב"כתבים" ב', 703, 726. פינס נתן נימוק מוטעה, הביא משנה "עושים עוגיות לגפנים", בשעה שכתוב "אין עושים עוגיות לגפנים", ואין האמור נוגע כלל לשביעית. עיין שם בהערות של א. דרויאנוב.

²⁶ "המליץ" 1889, גל' 42, בתשובה לפינס מאת "הדובר אמת", הוא מ. לובמן. תשובתו האחרונה של פינס, שם 169. מענה לפינס, שם 217. מכתב פינסקר אל פינס, ו' אלול תרמ"ח, "כתבים" ב', 822, וכן שם 820, 847. מכתב ד. יודלביץ אל יל"ג, הושענא רבה תרמ"ט, ארכיון יל"ג. "המליץ" 1888, גל' 274, "בזכות הקולוניסטים" מאת "המשתמט".

רבני ירושלים האשכנזים אוסרים לעבוד ; "ועד שמיטה"

לקראת שנת השמיטה פורסמה בירושלים "הודעה גלויה" לאיכרים, הפעם גם בשמו של הרב י.ל. דיסקין, שאין שום היתר לחרוש ולנטוע הן בעצמם והן על-ידי נוכרים. הרב י.ל. דיסקין, שלא רצה עד עתה לתת יד למחמירים, נכנע ללחצם ; בחודש אייר כתב אל הנדיב, כי לדעתו יש לקיים את השמיטה כהלכתה²⁷. עורך "הצבי", שידע כי הרב י.ל. דיסקין אוהד את יישוב הארץ וכי ענה כאמור לר' יצחק-אלחנן, שהוא סומך על החלטתו, הבין כי אלה הסובבים אותו היטוהו להסכים לאיסור. אלה היודעים את הנעשה אצל הרב י.ל. דיסקין אומרים, כתב א. בן-יהודה, כי הרב לא חתם כלל בעצמו על האיסור, אלא לקחו בלי ידיעתו את החותמת וחתמו. וכשביקר אצלו אחר-כך, בשנת תרמ"ט, אחד מחובבי-ציון הנכבדים ממוסקבה, אליהו קופלמן, אמר לו הרב : אני לא אמרתי אסור, רק לא רציתי לחפש היתר לשמיטה²⁸. בראשית תרמ"ט פורסמו ב"חב"צלת" (בגליון 6, מיום כ"א מרחשוון) "ההודעה הגלויה" של הרבנים י.ל. דיסקין ושמואל סאלאנט ושל שני בתי-הדין של העדה האשכנזית וכן כרוז מיום ד' מרחשוון בשם "קול מהיכל", ובו קריאה לתרום למען האיכרים שאינם עובדים. הכרוז נשלח לרוסיה אל רבנים ואנשים רבים. הנצי"ב, שקיבל את הכרוז יחד עם מכתב, ענה לרבנים י.ל. דיסקין וש. סאלאנט, שהוא שמח על כך שרבים מן האיכרים החליטו לשבות בשביעית ; כספים שקיבל בחודש האחרון למען יישוב ארץ-ישראל שלח אל פינסקר, כדי שיעבירם אל פינס, והוא חילקם בין שומרי שביעית²⁹. הנצי"ב לא שלח איפוא את הכסף אל הרבנים י.ל. דיסקין וש. סאלאנט, כפי שנדרש בכרוז, אלא באמצעות הנהגת חובבי-ציון. ממוני הכוללים הפיצו את הכרוז בין עסקני קופת ר' מאיר בעל-הנס בגולה וביקשו לשלוח כסף בשביל השובתים³⁰. בירושלים נבחר "ועד השמיטה", שהוטל עליו לדאוג לאיסוף הכספים ולחלוקת התמיכה. בין חמשת חברי הוועד היו ר' עקיבא-יוסף שלזינגר, בעל "לב עברי", ור' יוסף-חיים זוננפלד.

החרפת היחסים עקב השמיטה

פרשת השמיטה הסעירה את רוחות יהודי הארץ ורוחות חובבי-ציון ברוסיה והרגיזה את הנדיב. המחלוקת הגדילה את הפער בין היישוב הישן והחדש. א. בן-יהודה קבע בעיתונו, כי רבים מבני היישוב הישן בירושלים נתרחקו בגלל

²⁷ ההודעה ב"כתבים" ב', 854, בהערה. מכתב הרב י.ל. דיסקין, י"ד אייר תרמ"ח, שם, 853, בהערה.

²⁸ "הצבי" תרמ"ט, גל' י"ד. "המליץ" 1889, גל' 140.

²⁹ "קול מהיכל" כונס ב"כתבים" ב', 854, בהערה. מכתב הנצי"ב, פורסם ב"חבצלת" תרמ"ט, גל' 16.

³⁰ "המליץ" 1889, גל' 40-41, מאמר מאת י.מ. ווהלמן ממינסק.

הסערה מהרוח החדשה, רוח ההשכלה, שהתחילה לנשב בעיר; הציבור הירורי שלמי רגז על סדרי ה"חלוקה" ונטה לאלה שדרשו תיקונים, נוסדו בתי-ספר, באו עולים חדשים ונוסד "הצבני", ואילו עם התחדדות היחסים לרגל השמיטה גברה השפעת אלה, שהתנגדו לחידושים בחיי היישוב.⁸¹ גם ברוסיה נסתמנה בין הרבנים שהתנגדו להיתר השמיטה מגמה להיבדל מכלל חובבי-ציון. הרב אליעזר גורדון מטלז, שהתנגד להיתר, רצה כי מצוות יישוב הארץ תיעשה "על טהרת הקודש": ישלחו נא חובבי-ציון החרדים את כספיהם לוועד הירושלמי, התומך במקיימי שמיטה, ואילו החופשים ישלחו כרצונם לוועד שבאודיסה.⁸²

דעת

אתר לימודי יהדות ורוח
www.daat.ac.il

⁸¹ "הצבני" תרמ"ט, גל' 25, במאמרו של בן-יהודה, "מזג האוויר הרוחני בירושלים בימים אלה".
⁸² מכתב הרב אליעזר גורדון, ג' תמוז תרמ"ט, פורסם בספרו של י.ל. אפל, "בתוך ראשית התחייה", עמ' 545.